

Politechnika Krakowska
Wydział Architektury

Dr hab. inż. arch. KINGA RACÓN-LEJA, prof. PK

Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej im Tadeusza Kościuszki
Katedra Urbanistyki i Architektury Struktur Miejskich A-9
Adres: ul. Podchorążych 1, 30-084 Kraków, tel. kom. +48-606-345455

Kraków 26.02.2021

RECENZJA

Rozprawy doktorskiej mgr inż. arch. Agnieszki Wiktoruk (Wojciechowskiej)

pt. „Projekty i realizacje architektów zatrudnionych w państwowym Biurze Projektowo-Badawczym Budownictwa Ogólnego MIASTOPROJEKT-Szczecin w latach 1949-1989. Próba oceny w kontekście osiągnięć architektury polskiej II połowy XX wieku”

wykonanej przez pod kierunkiem dr hab. inż. arch. Krzysztofa Bizio, prof. ZUT

na Wydziale Architektury Zachodniopomorskiego Uniwersytetu Technologicznego

1. Podstawa opracowania

Podstawą recenzji jest zlecenie Prorektora ds. Nauki Zachodniopomorskiego Uniwersytetu Technologicznego w Szczecinie prof. dr hab. inż. Jacka Przepiórskiego z dnia 15 grudnia 2020 r. Zgodnie z Ustawą z dnia 3 lipca 2018 r. *Przepisy wprowadzające ustawę – prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* (Dz.U. poz. 1669), art. 14 ust. 1 pkt. 1, ust. 2. pkt. 2 *Ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki* z dnia 14.03.2003 r. (Dz. U. nr 65, poz. 595 z późniejszymi zmianami) oraz Rozporządzeniem Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 19 stycznia 2018 r. w sprawie *szczegółowego trybu i warunków przeprowadzania czynności w przewodzie doktorskim, w postępowaniu habilitacyjnym oraz w postępowaniu o nadaniu tytułu profesora* (Dz. U. poz. 261).

Przedmiotem recenzji jest rozprawa doktorska o wspomnianym powyżej tytule wykonana w 2020 roku na Wydziale Architektury Zachodniopomorskiego Uniwersytetu Technicznego, która zawiera 215 ponumerowanych stron złożonych w jednym tomie.

2. Ocena części formalnej rozprawy doktorskiej

Rozprawa doktorska pani mgr inż. architekt Agnieszki Wiktoruk pt. „Projekty i realizacje architektów zatrudnionych w państwowym Biurze Projektowo-Badawczym Budownictwa Ogólnego MIASTOPROJEKT-Szczecin w latach 1949-1989. Próba oceny w kontekście osiągnięć architektury polskiej II połowy XX wieku” złożona została w formie manuskryptu zwartego w formacie A-4. Główna część rozprawy poprzedzona została spisem treści. Całość podzielona jest na 5 części (i kolejne podrozdziały), część merytoryczną zamknięto na 181 stronie maszynopisu. Wraz z częścią bibliograficzną i aneksami całość obejmuje 215 stron. Pracę opatrzone 304 przypisami. Układ graficzny tekstu, dobrze zobrazowany ilustracjami w tym szczególnie wartościowymi materiałami źródłowymi, jest utrzymany na dobrym poziomie.

Rozdział I (str. 7-18) opisuje cel, zakres, tezę pracy, stan badań, opis metodologii i układu pracy. W rozdziale II (str. 19-66) Autorka omawia wybrane zagadnienia dotyczące architektury polskiej oddziaływujące na rozwój architektury Pomorza Zachodniego w okresie 1945-89, z podziałem na przyjęte przez Nią na sekwencje czasowe. W części tej przybliża również powstanie Państwowych Biur Projektowo-Badawczych Budownictwa Ogólnego „Miastoprojekt”, jak również warunki i standardy uprawiania zawodu architekta. Rozdział III (str. 67-84) poświęcony został działalności architektów zatrudnionych w ramach BP-BBO Miastoprojekt-Szczecin w latach 1945-1989. Rozdział IV (str. 85-170) podejmuje temat wybranej twórczości architektonicznej i urbanistycznej architektów zatrudnionych w ramach BP-BBO Miastoprojekt-Szczecin. Rozdział V (str. 171-198) podsumowuje wyniki badań.

Wiodącą dla rozprawy dyscypliną jest architektura i urbanistyka. Autorka prezentując szeroki kontekst dotyka również zagadnień interdyscyplinarnych w obszarze uwarunkowań politycznych, społecznych, gospodarczych i prawnych, co korzystnie wpływa na merytoryczną i całościową ocenę pracy.

Opracowanie wzbogaca starannie zebrany obszerny materiał ilustracyjny. Wiele z prezentowanych materiałów to materiały archiwalne BP-BPO Miastoprojekt-Szczecin, w tym również nie publikowane – przebadane w wyniku indywidualnej kwerendy Autorki. W tekście znajduje się w sumie 166 ilustracji i ponumerowanych rysunków. Uwzględniają one m.in. opracowania własne Autorki, materiały prasowe, dokumentację fotograficzną, w tym również zdjęcia modeli i makiet, rysunki sytuacyjne, rzuty, elewacje i przekroje oraz rysunki perspektywiczne. W większości są to niezwykle wartościowe reprodukcje oryginalnych dokumentów i materiałów źródłowych, rzadko lub wcale nie publikowanych, co znacznie podnosi wartość merytoryczną opracowania. W pracy udało się zaprezentować szeroki zasób materiałów, który możliwie całościowo prezentuje poszczególne projekty w różnych skalach i zakresach opracowania. Autorka w ramach maszynopisu doktorskiego kierowała się ideą dokumentowania dorobku i warsztatu projektantów. Surowe plany pokazują zmieniający się warsztat architekta i urbanisty, moim zdaniem stanowią ważny element dokumentacji merytorycznej doktoratu. Bogactwo zebranych materiałów świadczy o pasji naukowej i prezentuje Pani mgr inż. arch. Agnieszka Wiktoruk.

W przypadku urzeczywistnienia planów wydawniczych, do czego osobiście zachęcam, należałoby podążyć w kierunku poprawienia czytelności prezentacji. W przypadku publikacji doktoratu część materiałów wymagałaby dodatkowej obróbki graficznej, wyczyszczenia rysunków, uczytelnienia i dopasowania ilustracji do wielkości finalnego obrazu. Problem ten dotyczy zarówno rysunków urbanistycznych (np. ryc. 103, 116, 157), jak przykładowo zbyt zmniejszonych elewacji (np. ryc. 104, czy 159) - które ocierają się o granice czytelności.

Na końcu dysertacji zamieszczono spis 117 pozycji bibliograficznych krajowych i międzynarodowych z zakresu problematyki tematu. Bardzo interesującym materiałem jest obszerny zbiór 61 zebranych przez Autorkę dokumentów z okresu 1945-2003. Zasób ustawodawstwa z tego okresu pokazuje żmudną materię pracy i poszukiwań, osadzających badania w konkretnych realiach systemowych. Zbiór ten sam w sobie może być interesującym źródłem analizy historycznej.

Praca ma charakter dokumentacyjny, oparty na źródłach pierwotnych, stąd można wyrazić żal, że Autorka nie podjęła się ich całościowego przywołania na końcu opracowania - co pokazałoby podjęty przez Nią intensywny wysiłek badawczy. Niedosyt ten rekompensuje jednakże obszerny spis 168 ilustracji wraz z ich źródłami, który przywołuje odwołania do szeregu zasobów, w tym: materiałów prasowych, Archiwum Państwowego w Szczecinie i Archiwum Miejskiej Pracowni Urbanistycznej w Szczecinie (tu zapis warto byłoby uzupełnić o stosowne sygnatury) a także BP-BBO Miastoprojekt-Szczecin i zbiorów prywatnych. Wiele z tych źródeł nie jest publicznie dostępna. W przypadku zbiorów firmowych i prywatnych, można obawiać się o możliwość długoterminowego przechowywania dokumentacji – co podnosi znaczenie wkładu pracy Autorki.

Całość opracowania zamyka obszerny aneks. Obejmuje on wykaz 163 pracowników (wraz z okresem zatrudnienia i zajmowanym stanowiskiem) przywracając pamięć o architektach związanych z Miastoprojektem-Szczecin. Autorka podjęła się również żmudnej funkcji spisania 410 projektów wykonanych w biurze, systematyzując je pod kątem funkcji i lat opracowań z podziałem na okresy 1949-1955, 1956-1970, 1971-1980, 1981-1989 i po 1989 r. Zakres opracowania aneksu podkreśla wytrwałość i dociekliwość Doktorantki w systematyzowaniu zdobytego przez Nią materiału. To zasób bardzo obszerny i interesujący, pokazujący miejsca działań i zakres skali działania zespołu projektowego. Pokazuje znaczenie biura i jego wpływ na zmieniający się obraz architektury i urbanistyki regionu.

W pracy znaleziono nieliczne literówki [str. 18/wers 2, 21/7, 25/31, 28/44, 58/12, 64/12, 75/38, 85/9, 122/14, 125/26, 127/9, 128/7, 129/25, 133/10, 149/15, 174/38, 176/11, 178/11]. W tytule rozdziału 2.2 (powtórzonymi w Spisie Treści) zauważono oczywistą pomyłkę w datowaniu *Powstania Państwowych Biur Projektowo-Badawczych Budownictwa Ogólnego „Miastoprojekt” na terenie kraju w latach 1981-1989*. Chodziło zapewne o okres 1947/1949?-1981. Są to jednak niewielkie uchybienia.

Praca jest napisana językiem przejrzystym, to dobra polszczyzna. Przekaz całościowy jest bardzo wyrównany i spokojny, prowadzi do obiektywizacji prezentowanych przykładów. Należy tutaj docenić sposób prowadzenia narracji przez Autorkę jako element wartości naukowej, w przypadku publikacji czytelny również dla osób nie związanych z problematyką.

Autorka w przekonujący sposób dowodzi swojej znajomości warsztatu naukowego. Przyjęta przez Nią struktura pracy pozwoliła na systematyczne i logicznie uporządkowanie badanej problematyki. Sposób konstrukcji dysertacji jest prawidłowy, uwzględnia stosowny dla przedmiotu zakres badań i spełnia cechy rozprawy doktorskiej.

3. Ocena części merytorycznej rozprawy doktorskiej

Rozprawa doktorska stanowi interesującą pozycję o charakterze monograficznym. Zamierzeniem Autorki jest pokazanie procesu budowania się nowej polskiej tożsamości architektury Pomorza Zachodniego na podstawie dorobku twórczego architektów zatrudnionych w BP-BBO Miastoprojekt-Szczecin. Krytyczna analiza wybranych projektów i realizacji w zamierzeniach Autorki jest przeprowadzona na tle osiągnięć architektury polskiej. Motywacją dla podjęcia tych szeroko zakrojonych badań jest w intencji autorki udokumentowanie zachowanych wciąż jeszcze zbiorów archiwaliów, katalogów, materiałów prasowych i odzyskanie innych materiałów źródłowych znajdujących się w rękach prywatnych. Jak bardzo słusznie zauważa, wciąż istnieje poważna luka w zakresie dokumentacji dorobku największych państwowych biur projektowych w Polsce. W odniesieniu do dostępnych zasobów BP-BBO Miastoprojektu-Szczecin, jak zauważa Autorka, widoczne są znaczne braki w dokumentacji projektowej do roku 1965 (str. 11). Z tego punktu widzenia, podjęcie i przeprowadzenie przez Autorkę badań należy uznać za bardzo istotne dla zapisu osiągnięć polskiej architektury i urbanistyki. Specyfika działań zespołu BP-BBO Miastoprojekt-Szczecin jest, jak zauważa Autorka, z jednej strony zbieżna z tendencjami projektowymi w Polsce, z drugiej posiada znaczne wartości o zasięgu lokalnym, gdzie perspektywa działań na terenie Pomorza Zachodniego była odmienna i stanowi wkład w odbudowę miast tego regionu. Działania w tak trudnej sytuacji powojennej architektów, przybyłych i przyjeżdżających tutaj w kolejnych latach z często odległych regionów odbudowującego się po II wojnie światowej kraju, to temat który niewątpliwie domaga się badań i dokumentowania – a także – co Pani Agnieszka Wiktoruk w swojej pracy realizuje, nakreślenia trudnych polityczno-społecznych kontekstów.

Część I opracowania

Cele szczegółowe pracy badawczej nakreślone przez Autorkę to:

- określenie specyfiki architektury na obszarze Pomorza Zachodniego w II połowie XX wieku, na podstawie osiągnięć architektów BP-BBO Miastoprojekt-Szczecin oraz ich analiza na tle osiągnięć architektury polskiej;
- określenie związków pomiędzy rozwojem architektury polskiej a realizacjami na terenie Pomorza Zachodniego i znaczenia twórczości BP-BBO Miastoprojekt-Szczecin dla kształtowania krajobrazu kulturowego tego regionu, a także rola architekta-urbanisty w okresie 1949-1989 w Polsce z uwzględnieniem specyfiki regionu.

Zakres tematyczny obejmuje całość zagadnień związanych twórczością architektoniczną biura na wskazanym obszarze, z uwzględnieniem niezbędnego kontekstu polityczno-społecznego i historycznego.

Zakres czasowy otwiera moment rozpoczęcia działalności biura w 1949 r. a kończy w roku 1989. Badania dzieli Autorka na trzy okresy: 1949-55 – inwentaryzacji powojennego Szczecina, Koszalina i miast regionu; 1956-1970 – prefabrykacji, budownictwa mieszkaniowego i użyteczności publicznej; 1971-1989 – dalszy etap powiązania procesu projektowania z wykonawstwem, pracami badawczo-wdrożeniowymi i in.

Zakres miejscowy pracy został dobrze dobrany, odpowiada obszarowi działań BP-BBO Miastoprojekt-Szczecin, zgodny jest z granicą obecnego województwa zachodniopomorskiego. Odniesienie do historycznych podziałów województwa nie do końca zostało precyzyjnie wyjaśnione na str. 7, ale w dalszej części tekstu odpowiednio pogłębione (str. 10). Logika przyjętej perspektywy w zakresie obszaru badań jest właściwa.

Zarysowane zostają następujące tezy pracy:

- projekty i realizacje architektów działających w ramach BP-BBO Miastoprojekt-Szczecin stanowią szerokie spektrum rozwiązań (architektonicznych, urbanistycznych, badawczych i in.), odnoszą się do kolejnych faz rozwoju architektury polskich w latach 1949-89;
- twórczość biura wpisuje się w rozwój architektury polskiej 1949-89, stanowiąc przykład państwowego biura projektowego;
- i ta zdaniem Recenzenta najbardziej istotna - realizacje architektów miały znaczący wpływ na rozwój architektoniczny i przestrzenny Pomorza Zachodniego i tym samym na budowanie nowej, polskiej tożsamości przestrzennej tego obszaru.

Dla zrealizowania tak ambitnego przedsięwzięcia, Autorka zdecydowała się na przebadanie: opracowań naukowych z zakresu urbanistyczno-architektonicznego rozwoju Pomorza Zachodniego, opracowań z zakresu twórczości architektoniczno-urbanistycznej w Polsce, a także odpowiednich regulacji prawnych odnoszących się do działalności biura. Szczególną rolę w stanie badań, wobec niedoborów w materiałach źródłowych, przyznaje opracowaniom byłych pracowników biura, w tym jubileuszowym, a także prasowym. Metody i techniki badawcze związane z procesem żmudnej kwerendy z zakresu historii architektury, dokonane zostały w oparciu o obszerne zbiory materiałów źródłowych. Tutaj można wyobrazić sobie, jak obszerna to była praca, w której Autorka przeanalizowała następujące zbiory: zasoby Archiwum Państwowego w Szczecinie i Oddziału w Strzmielach, opracowania pracowników, wywiady z byłymi pracownikami (tutaj szkoda, że nie powołuje się na nie w tekście/bibliografii), literaturę źródłową, uzupełniając je o własne analizy i studia zrealizowanych obiektów w terenie.

Część II – pokazuje kontekst polityczno-przestrzenny dla kształtowania się polskiej architektury i urbanistyki powojennej zamknięty propozycją uogólnionego podziału czasowego: 1949-1955, 1956-70, 1971-1980 i 1981-1989. Rozdział ten rozpoczyna ustosunkowanie się przez Autorkę do badań m.in. Przemysława T. Szafera, Bohdana Lisowskiego, Jerzego Hryniewieckiego i Jana Zachwatowicza, a w odniesieniu do opracowań lokalnych - Witolda Jarzynki, Adama Marii Szymskiego, a także Tadeusza Ostrowskiego. W tym kontekście warto byłoby przywołać również Bogusława Szmygina [1998], który połowę lat 50-tych w kontekście przebudowy Szczecina uznaje za moment przełomowy i początek modernizmu w polskiej urbanistyce

Ten fragment pracy Autorki stanowi bardzo ważną próbę przybliżenia problematyki polityczno-historycznej formowania się architektury i urbanistyki powojennej oraz specyficznej na tym obszarze. Przesunięcia granic, migracje społeczne, braki dokumentacji i wykwalifikowanych specjalistów w zakresie architektury i urbanistyki będą przez wiele powojennych dekad oddziaływać na możliwości realizacji. Wiedza Autorki, Jej świadomość synergii procesów i, co bardzo rzadkie, łatwość ich przekazu jest ogromnym walorem tej pracy. Ten rozdział to w zasadzie historia urbanistyki i architektury, która w każdym z przyjętych przedziałów czasowych pokazana została w czterech przybliżeniach – uwarunkowań politycznych i gospodarczo-ekonomicznych w Polsce, architektury i urbanistyki w Polsce, uwarunkowań politycznych oraz gospodarczo-ekonomicznych i osobno architektury i urbanistyki na Pomorzu Zachodnim i w Szczecinie. Usystematyzowanie tak obszernej problematyki to ogromna praca. W przypadku publikacji warto byłoby uzupełnić nieznaczny niedobór źródeł w odniesieniu do mniej lub bardziej oczywistych faktów historycznych. Na marginesie można zastanowić się, czy w odniesieniu do datowania Karty Ateńskiej, nie przywołać jednak roku jej uchwalenia (1933), a nie publikacji (1943) jak proponuje Autorka (str. 25).

Doktorantka odnosi się również do problemu zniszczeń, posiłkując się tutaj Zakresem Zniszczeń Nieruchomości Miejskich na dzień 1.05.1945, prezentując znaczną liczbę zniszczenia całego województwa określaną jako 60-100 mln m³. Takie przybliżenia są niezwykle istotne, problem zniszczeń będzie stanowił o dalszych losach miasta i regionu. Mało znana problematyka zniszczeń na ziemiach polskich wciąż wymaga przybliżania w Europie i na świecie. Niezależnie od stosownego odniesienia Autorki, warto tutaj przypomnieć, że Szczecin należał obok Wrocławia do najbardziej zniszczonych dużych miast na Ziemiach Zachodnich (Odzyskanych). Jan Zachwatowicz [1965] staromiejskie Szczecina uznał za prawie całkowicie zniszczone, wg różnych dostępnych szacunków zniszczenia szacowano od 53% wg. zestawień brytyjskich [1945] do 75% [S. Latour, H. Orlińska, 1986].

W tej części opracowania znajduje się również historia utworzenia państwowych Biur Projektowo-Badawczych Budownictwa Ogólnego „Miastoprojekt” na terenie kraju. To istotna perspektywa, pozwalająca pokazać również ogromne potrzeby wz. prac projektowych odbudowywanego po wojnie kraju. Tutaj dodatkowym fragmentem badań uwzględnionym przez Autorkę jest, nieco odbiegający od głównego nurtu, opis warunków i standardów pracy architekta, edukacji i uprawnień zawodowych. Podrozdział ten poleca się dalszej publikacji. Interesującą perspektywę tworzy także historia stowarzyszenia architektów (późniejszego SARP), pokazana w perspektywie od końca XIX wieku. Osobno przedyskutowane zostają zasady organizacji konkursów architektonicznych, a także problematyka ustawodawcza z zakresu normatywów i typizacji, czy zasad sporządzania dokumentacji projektowej. Tutaj interesującym jest autorskie zestawienie wielkości mieszkań w zależności od zmieniającego się normatywu (1954, 1959 i 1974).

Część III – obejmuje opis działalności biur projektowych na Pomorzu Zachodnim. Problematyka działania architektów na tym terenie, wiąże się szczególnie z problemem odbudowy wielu aspektów życia społecznego i gospodarczego na wyludnionym obszarze Ziemi Zachodnich. Autorka przybliży również powstanie, zasady funkcjonowania i organizacji BP-BBO Miastoprojekt-Szczecin, specyfikę działalności projektowej architektów Szczecina i Pomorza Zachodniego. Wiele z tych działań, szczególnie w obszarze narodzin Politechniki Szczecińskiej i kształcenia architektów w tym regionie, to problematyka mało znana poza regionem. Uwzględni ona również zestawienie tabelaryczne obejmujące architektów BP-BBO Miastoprojekt-Szczecin, będących jednocześnie członkami SARP. Ciekawym zamknięciem tematu jest prezentacja konkursu Mister Architektury Szczecina, który pełnił rolę propagandową, wpływając na popularyzację architektury modernistycznej w odbudowywanym regionie.

Część IV – stanowi zasadniczą część opracowania, prezentując wybrane obiekty, koncepcje i architektoniczne i urbanistyczne przedsięwzięcia. Najtrudniejszym elementem pracy był niewątpliwie wybór analizowanych przykładów. Autorka spośród 15 000 zachowanych teczek projektowych wyodrębniła 372 obiekty. To świadczy o skali przeprowadzonych przez Nią badań!

Dobór prezentowanych przykładów oparła Autorka na trzech kryteriach – uzyskanie nominacji do plebiscytu „Mister Szczecina”, subiektywnej ocenie (walorów urbanistycznych i architektonicznych) a także posiadania przez projektanta Statusu Twórcy. Wybór ten wydaje się nie do końca przejrzysty, Autorka podpira się tutaj zastrzeżeniem że wybrane obiekty uważane są za najbardziej charakterystyczne i były uwzględniane we wcześniejszych publikacjach. Z drugiej strony zaznacza, że chciała również prezentować, co jest jak najbardziej słuszne, materiały i obiekty wcześniej nie publikowane.

Omówienie wybranego zasobu przypisane zostało do wcześniejszych ram czasowych, co umożliwia porównanie poszczególnych etapów z nakreślonym wcześniej kontekstem. Specyfika każdej z faz uwzględnia grupy odniesienia. W okresie 1949-1956 prezentowane są zagadnienia z zakresu odbudowy zniszczonego budownictwa użyteczności publicznej i zabytków. W 1956-70 dyskutowana jest problematyka przebudowy zespołów staromiejskich Pomorza Zachodniego, architektury mieszkaniowej i użyteczności publicznej, typu budynków G-15. W latach 1970-81 osobny podrozdział poświęcony został „systemowi szczecińskiemu”, architekturze mieszkaniowej i użyteczności publicznej, a w okresie 1980-1989 architekturze mieszkaniowej i zamieszkania zbiorowego. Skala wybranych do zaprezentowania w pracy przykładów ma charakter przekrojowy.

W zakresie projektów urbanistycznych Autorka prezentuje plany odbudowy miast Pomorza Zachodniego, w tym przede wszystkim odbudowy Szczecina. Poprowadzony przez Autorkę dyskurs pozwala na przybliżenie różnych czasowo etapów działań. Szczególnie interesujące w tym zakresie są przywoływane treści oryginalnych dokumentów, w tym wytycznych konserwatorskich, a także opisów podejmowanych w tym okresie decyzji – jak ta, która zachowa klimat Starego Miasta nie „przez formalne powtarzanie zabytków, lecz przez zastosowanie drobnego podziału konstrukcji i utworzeniu sylwety” [1957] – prowadząc do utworzenia „nowej dzielnicy staromiejskiej”. Decyzje podejmowane, jak podkreśla to Autorka, w kontekście z jednej strony braku przekazów ikonograficznych, a z drugiej „głodu mieszkaniowego”. Dyskurs nad procesem podejmowania decyzji, intencji projektantów i ich pierwotnych motywacji wz. odbudowy po II wojnie światowej powraca w ostatnich latach, tutaj Doktorantka dobrze wpisuje się w aktualne metody podejścia do tematu i badań w tym zakresie. Pokazuje też jak stopniowo zmieniały się tendencje – prowadząc do odejścia od historycznych układów zabudowy. Warto zauważyć są tutaj mniej znane, a uwzględnione przez Doktorantkę wątki wpasowywania architektury modernistycznej w historyczne układy pierzei, o różnej jednak skali i granulacji, ze sztandarowym przykładem przy u. Wojska Polskiego w Szczecinie.

Osobny rozdział poświęcony został przebudowie zespołów staromiejskich mniejszych ośrodków. Zmiany, które decyzje planistyczne z tego okresu przyniosły, jak podkreśla Autorka, mają do tej pory swoje trwałe i negatywne skutki przestrzenne. Decyzja o nierekonstruowaniu zabudowy historycznej (również na skutek braku dostępu do materiałów i braku badań) spowodowała oderwanie się od swojej tożsamości, przynosząc nieodwracalne zmiany dla centrów wielu małych miast, jak przywoływane przez Autorkę projekty Miastoprojektu-Szczecin dla m.in. Stargardu Szczecińskiego, Pyrzyca, Gryficy, Kamienia Pomorskiego, Nowogrodu, Wolina czy Goleniowa.

W zakresie prezentowanych przykładów architektury Autorka pokazuje wypracowane przez zespół rozwiązania typowe, jak system G-15, a przede wszystkim rozpoznawalny w skali kraju system prefabrykacji tzw. „system szczeciński”, którego technologia pozwalała również na znaczne modyfikacje zestawień rzutów w budynkach wielorodzinnych. W bardzo bogatym zbiorze omawianych przykładów znalazły się również duże zespoły mieszkaniowe z lat 70-tych oparte o architekturę powtarzalną, w tym szczecińskie osiedla Fabryki Kabli „Załom”, Kalina I i II, Zamoyskiego, Szczecin-Zdroje w Szczecinie; a także w mniejszych miastach - jak „Górny Taras” w Gryfinie, Chopina w Stargardzie.

Działania biura zaprezentowane przez Autorkę przywołują również wiele rozwiązań budynków użyteczności publicznej, które miały wpływ na poprawę standardów w zakresie projektowania szkół (również szkół-pomników Tysiąclecia), przedszkoli, żłobków czy spółdzielni lekarskich. W latach 70. XX

wieku były to również zespoły centrów handlowych, obiekty hotelowe, centrum kultury a nawet budynek dworca lotniczego w Szczecinie-Goleniowie.

W wybranym przez Autorkę zasobie, zainteresowanie wzbudzają również projekty niezrealizowane, w tym wizjonerskie, choć megalistyczne w skali propozycje dla Zachodniej Dzielnicy Uzdrawiskowej w Świnoujściu. Całość prezentacji zamyka ostatnia dekada działalności zespołu, obejmująca projekty zespołów zabudowy mieszkaniowej wielorodzinnej i jednorodzinnej wraz towarzyszącymi funkcjami usługowymi, w tym dla Osiedla Majowe, Arkońska-Stoki, Warszewo-Stoki czy Reda w Szczecinie, a także „Chemik” w Policach, „Letnie” i Pyrzyckie (za Jarem) w Stargardzie. Wśród propozycji z zakresu użyteczności publicznych lat 80-tych Autorka wyróżnia wybrane obiekty zamieszkania zbiorowego dla pracowników służby zdrowia i kombatantów.

Przeprowadzona przez Autorkę analiza wybranych przykładów, bogato ilustrowana materiałami źródłowymi, stanowi złożony i komplementarny zbiór, pokazujący i dokumentujący wszechstronne zaangażowanie zespołu BP-BBO Miastoprojekt-Szczecin w działania architektoniczno-urbanistyczne w regionie. Wobec odchodzenia w niepamięć dorobku polskich architektów i urbanistów z tego okresu jest to działania ze wszech miar warte zauważania i docenienia.

Część V stanowi podsumowanie przeprowadzonych badań, wskazując że zakładane przez Autorkę cele badawcze zostały zrealizowane. Badania Doktorantki wypełniają lukę w obszarach dotyczących historii działalności i twórczości architektów zatrudnionych w państwowych biurach projektowych w Polsce, uwzględniając - co bardzo istotne - konkretne nazwiska architektów-projektantów. Autorka potwierdziła, że projekty i realizacje BP-BBO Miastoprojekt-Szczecin znajdują swoje odniesienie do kolejnych faz rozwoju architektury polskiej w okresie 1949-89, zaznaczając słusznie, że faza początkowa była tutaj opóźniona, a socrealizm (poza szczecińską Śródmiejską Dzielnicą Mieszkaniową) nie zdążył się w pełni rozwinąć. Osiągnięcia architektoniczne zespołu nie odbiegają od schematów, poza sukcesem o skali ogólnopolskiej w zakresie opracowania „systemu szczecińskiego” – wykorzystywanego nie tylko w budownictwie mieszkaniowym ale również w ramach uprzemysłowionego budownictwa ogólnego (dopuszczając także dachy skośne). Działania zespołu nierozdzielnie związane były z systemem PRL-u, a koniec epoki stopniowo zakończył działalność biura.

Doktorantka bardzo słusznie zauważa, że działania zespołu w sposób negatywny oddziaływały na przestrzeń wielu miast Pomorza Zachodniego (jak Szczecin, Kołobrzeg, Stargard, Wolin, Kamień Pomorski czy Gryfino). Nowoczesna architektura kontrastuje tutaj z kontekstem miasta historycznego (również przez źle prowadzoną w ostatnich dekadach termomodernizację), a oderwanie od historycznego modelu przestrzennego - poprzez zastąpienie tradycyjnej odbudowy nowym modelem przebudowy - uniemożliwia powrót do modelu miasta historycznego. Typizacja – przede wszystkim w kształtowaniu zespołów i budownictwa mieszkaniowego (jak przywołuje we wnioskach Autorka za Przemysławem T. Szaferem) przyczyniła się do ujednolicenia i zatracenia indywidualnego charakteru poszczególnych regionów kraju.

W części końcowej osobne miejsce zajęła prezentacja wybranych postaci architektów BP-BBO Miastoprojekt-Szczecin. Rozdział ten, choć bardzo wartościowy, w przypadku publikacji warto byłoby przenieść do zasadniczej części opracowania (np. do rozdziałów 2.2)

Dla celów dalszych badań Autorka zarysowała perspektywę działań, proponując prace dotyczące innych (państwowych) biur projektowych w regionie, rozwinięcie wątku „systemu szczecińskiego”, a także, co osobiście uważam za bardzo interesujące, pogłębienie studiów z zakresu przekształceń ośrodków śródmiejskich i staromiejskich wspomnianych w opracowaniu.

4. Podsumowanie

Przygotowana przez Autorkę dysertacja doktorska to bardzo solidna i wartościowa praca o charakterze monograficznym. Recenzent jest pod wrażeniem ogromu i zakresu wykonanej pracy. Podjęte badania całościowo i w szerokim kontekście prezentują i podejmują dyskusję dotyczącą spuścizny projektowej BP-BBO Miastoprojekt-Szczecin. Mają charakter archiwizacyjny, przybliżając tak dorobek projektowy jak i utrwalone w zachowanych opisach, wątki ideowe i uzasadnienie podjętych decyzji. Skala kontekstów – od perspektywy historycznej gospodarczo-politycznej, społecznej Polski, regionu po lokalne uwarunkowania – pokazuje dojrzałość Autorki do konsekwentnego przeprowadzenia tak skomplikowanego tematu. Nie sposób jest bowiem oddzielić działalności biura od specyfiki Pomorza Zachodniego. Nieliczne uwagi podniesione w tej recenzji mają charakter polemiczny i nie wpływają na pozytywną ocenę całościową opracowania.

Sięganie do materiałów pierwotnych, źródłowych i próba udokumentowania przez panią mgr inż. arch. Agnieszkę Wiktoruk prywatnych i firmowych materiałów archiwalnych, dokumentujących dorobek polskich architektów to niewątpliwie najważniejsze osiągnięcie Autorki. Samo podjęcie tego tematu, w tak rozległej skali działania zespołu BPB-BO, należy absolutnie docenić i podkreślić. Badanie materiałów pierwotnych przez młodych naukowców to właściwy i bardzo pożądaný kierunek prac. Dokumentowanie dorobku polskiej architektury i urbanistyki to rola i odpowiedzialność ośrodków akademickich i tutaj w pełni należy pogratulować również promotorowi pokierowania tak potrzebną tematyką. Problematyka powojennych działań polskich architektów przed 1989 rokiem jest poza Polską stosunkowo mało znana. Pozytywnym wyjątkiem w tym obszarze może być Łukasz Stanek [2020], który podjął w ostatnich latach wysiłek przybliżenia działań polskich architektów z Miastoprojektu-Kraków na arenie międzynarodowej. Jego prace spotkały się ze znacznym zainteresowaniem, co świadczy o potrzebie promowania naszych osiągnięć.

Doktorantka zaprezentowała odpowiedni warsztat naukowy i wykazała się ogólną wiedzą w dyscyplinie architektura i urbanistyka. Znaczącym wkładem Pani mgr inż. arch. Agnieszki Wiktoruk w dyscyplinę naukową architektura i urbanistyka jest usystematyzowanie, poszerzenie wiedzy i określenie walorów przestrzennych dorobku architektonicznego i urbanistycznego BP-BBO Miastoprojekt dla regionu Pomorza Zachodniego. Ocena ta, jak sama Autorka podkreśla, nie jest jednoznaczna. Wobec bieżących potrzeb użytkowników, projektowana architektura spełniła swoją rolę. Wiele szkód przyniosły jednak przekształcenia urbanistyczne uwarunkowane modernizmem, szczególnie w mniejszych miastach.

5. Wniosek końcowy

Recenzent niniejszym stwierdza, że Pani mgr Agnieszka Wiktoruk w rozprawie doktorskiej pt. „Projekty i realizacje architektów zatrudnionych w państwowym Biurze Projektowo-Badawczym Budownictwa Ogólnego MIASTOPROJEKT-Szczecin w latach 1949-1989. Próba oceny w kontekście osiągnięć architektury polskiej II połowy XX wieku” spełnia merytoryczne kryteria i wymogi prawne wz. ustawy o tytule i stopniach naukowych, pozostaje również w zgodzie z obowiązującymi rozporządzeniami MNiSW i innymi aktami prawnymi stanowiącymi podstawę niniejszej recenzji. Tym samym może być podstawą do dalszych etapów przewodu wszczętego na Wydziale Architektury Zachodniopomorskiego Uniwersytetu Technologicznego w Szczecinie w sprawie nadania Kandydatce stopnia naukowego doktora w dziedzinie nauk inżynieryjno-technicznych.

